

زیست اقتصادی فردی از منظر نهج البلاغه

اکرم السادات میرممتاز^۱

عبدالحسین کنگازیان^۲

سیدمحمد معین معرک‌نژاد^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴، صفحه ۱۳ تا ۲۵ (مقاله پژوهشی)

چکیده

هدف از انجام این پژوهش دریافت راهکارهای کسب درآمد و هزینه در زیست اقتصادی فردی و نتایج حاصل از آن مطابق با فرمایشات امیرالمومنین علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه می‌باشد. بدین منظور با استفاده از ترجمه موضوعی نهج‌البلاغه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمتهایی که به این موضوع اشاره داشته‌اند شناسایی و با کمک پژوهشهای مرتبط، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌ها و نتایج حاصل نشان می‌دهد که کسب درآمد حلال از منظر حضرت علی علیه‌السلام چه از راه مشاغل آزاد چه از راه مشاغل دولتی و چه از راه سرمایه‌گذاری در صورتی مطلوب است که اولاً مفید فایده مردم باشد و ثانیاً از راه‌هایی چون احتکار، رشوه خواری، رانت خواری و خیانت در امانت تحصیل نشده باشد. از طرف دیگر از نظر امام متقیان هزینه‌های روزمره هر فرد در صورتی که همراه با میانه روی و قناعت باشد بسیار مطلوب است، البته انسان باید در کنار آن در مال خود هزینه‌هایی مثل مالیات، صدقه واجب و مستحب و وقف را برای حل مسائل اجتماعی، جمع آوری توشه آخرت و کسب رضایت الهی در نظر بگیرد. نتیجه زیست اقتصادی فردی علوی رسیدن به زیست توحیدی و عزت مند و پرورش انسانی مسئولیت پذیر خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: زیست شرافتمندانه، اقتصاد، حضرت علی علیه‌السلام، درآمد، هزینه، نهج البلاغه.

۱. مربی گروه علوم تربیتی، دانشکده تعلیم و تربیت اسلامی، واحد اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران:

mirmomta72@gmail.com

۲. استادیار گروه زمین شناسی، دانشکده فنی و مهندسی، واحد اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران (نویسنده

مسئول): kangazian@khuis.ac.ir

۳. دانش آموخته کارشناسی رشته مدیریت کسب و کار، گروه مدیریت کسب و کار، دانشکده حکمرانی، واحد اصفهان،

دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران: moareknezhadmoein@gmail.com

درآمد

اقتصاد و مسائل مرتبط با آن از جمله مسائل مبنایی جوامع کوچک و بزرگ در طول تاریخ زندگی بشر بوده و هست. ادیان الهی نیز به این بعد از زندگی جوامع توجه کامل داشته و راهکارها و دستوراتی که متضمن یک زیست شرافتمندانه برای مردمان باشد را از سوی خداوند به آنان ابلاغ نموده اند. دین اسلام به عنوان کامل ترین و آخرین دین الهی نیز نگاه ویژه ای به مسائل اقتصادی و زیست اقتصادی جوامع و مردم داشته و دارد. قرآن، سنت و سیره عملی معصومین علیه السلام از منابع اصلی فهم آموزه ها و دستورات اقتصادی اسلام هستند. در این راستا محققان گفتارها، نامه ها و سیره اقتصادی حضرت علی علیه السلام را مورد توجه قرار داده به تجزیه و تحلیل آنها پرداخته اند. اصغری (۱۳۸۱ ش) در بررسی مدیریت اقتصادی امام علی علیه السلام به این نتیجه می‌رسد که در بینش علوی انجام اصلاحات در راستای بهره‌گیری صحیح از منابع و سرمایه‌های مادی و معنوی در جهت تحقق منافع عموم و ایجاد امنیت اجتماعی و اقتصادی صرفاً به خاطر مطالبات مردمی نیست، بلکه انجام اصلاحات به عنوان یک باور دینی و وظیفه‌ای الهی و تحقق حق و عدالت مطرح است. یوسفی (۱۳۸۹ ش، ۲۹) به بررسی سیره اقتصادی حکومتی و شخصی حضرت علی علیه السلام پرداخته و نتیجه گرفت که ایشان در بعد حکومتی با توزیع مساوی بیت المال و توزیع به موقع آن و جلوگیری از تاخیر در توزیع، موجب ایجاد عدالت اقتصادی در جامعه شد. وی نتیجه گرفت که در بعد اقتصاد شخصی حضرت در کسب درآمد مفید اقتصادی بسیار پر تلاش بودند ولی بخش اندکی از آن را صرف هزینه شخصی می نمودند و اکثر درآمد خود را صرف امور عام می فرمودند. محمدیان (۱۳۹۱ ش، ۱۳۰) دیدگاه های اقتصادی حضرت امیرالمومنین را در نهج البلاغه مورد واکاوی قرار داد وی به این نتیجه رسید که امام علی(ع) نه تنها نسبت به موضوعات اقتصادی بی اعتنا نبوده، بلکه نسبت به ضرورت مناسبات اقتصادی سالم حساسیت داشته است. مسایلی از قبیل لزوم تولید، عقلانیت در مصرف، عدالت در توزیع، توجه به کار و تلاش، نظارت بر بازار و قیمت ها، بحث مالیات و سیاست های مالیاتی در هنگام گرفتن آن، بحث بیت المال و دیگر مسایل اقتصادی در نهج البلاغه مورد توجه حضرت قرار گرفته اند. مولایی (۱۳۹۲ ش، ۹۴) اندیشه های اقتصادی حضرت را مورد تجزیه و تحلیل قرارداد وی تفکرات امام را در دیل ۶ اصل شامل: ۱- رعایت عدالت در تمام شئون اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، ۲- فقر زدایی در جامعه اسلامی، ۳- سیاست های مالی، ۴- مقابله با مفاسد اقتصادی، ۵- وظایف اقتصادی دولت اسلامی و ۶- رعایت قناعت و ساده زیستی در زندگی فردی و اجتماعی دسته بندی و تشریح نمود. علم الهدی (۱۳۹۵ ش، ۱۲۴) سعی نمود که با بررسی عملکرد اقتصادی امام علی علیه السلام روش شناسی اقتصادی اسلامی را تبیین نماید. وی

از این پژوهش نتیجه گرفت که اصرار و تأکید مداوم ایشان بر توزیع عادلانه درآمد، ثروت، و امکانات اجتماعی، رعایت عادلانه و مجدانه قوانین و مقررات، و در نهایت تکریم انسان‌ها از ویژگی‌های بارز اقتصادی حکومت امام علی (ع) است. فرجی و علیپور (۱۳۹۶ ش، ۱۴) به بررسی تربیت اقتصادی از منظر امام علی (ع) پرداختند. آنها نتیجه گرفتند که دیدگاه حضرت به اقتصاد نه سوداگرانه است و نه راهبانه. بلکه ایشان اقتصاد که نتیجه آن معیشت است را در راستای رسیدن به قرب الهی ترویج می‌کردند. معتمد لنگرودی و پرویش (۱۳۹۸ ش، ۱۵۱) با بررسی نامه پنجاه سوم نهج البلاغه سعی در تعیین شاخصه‌های سالم و آرمانی اقتصادی علوی نمودند. آنها نتیجه گرفتند که در سیره علوی اقتصاد سالم و آرمانی، اقتصادی است که معیارهایی همچون: خودتکایی و وابسته نبودن به غیر، پرهیز از اسراف کاری، مبارزه بنیادی با احتکار و اختلاس، پی‌ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی و مبارزه با رانت خواری را داشته باشد و این اقتصاد همان اصول و مبانی شاخص‌های اقتصادی در آرمان شهر اسلامی است. صفاری محمد آبادی و قلمکاریان (۱۳۹۹ ش، ۱۰) با بررسی نهج البلاغه مهمترین اصول فکری و عملی امام در عرصه اقتصاد در زمان زمامداری ایشان را مدیریت اقتصادی مطلوب، دستگاه قضایی عادل و مقتدر، جهاد اقتصادی، حمایت از فعالان عرصه‌ی اقتصاد، مبارزه و مقابله با مفاسد اقتصادی و قناعت‌پیشگی و ساده‌زیستی در زندگی فردی و اجتماعی تشخیص دادند. عالی‌پور و همکاران (۱۴۰۰ ش، ۸۴) به بررسی اقدامات حضرت علی علیه السلام در دوران حکومتشان در برگرداندن عدالت اقتصادی به جامعه اسلامی پرداختند و نتیجه گرفتند که حضرت با اقداماتی چون: گزینش کارگزاران و نظارت بر عملکرد آنان، تنظیم و نظارت بر بازار، تشویق به کار، تولید و آبادانی، تقسیم عادلانه بیت‌المال، نظارت بر مالیات، مبارزه با مفاسد اقتصادی و رعایت توازن در مصرف توانستند اوضاع اقتصادی منحرف شده را مدیریت نمایند. تمامی تحقیقات ذکر شده در مورد فرمایشات اقتصادی امام در حوزه حکومتی و اجتماعی انجام شده است آنچه که در تحلیل‌های آنها به طور مشترک به چشم می‌خورد عبارتست از (۱) نگاه خدامحور ایشان به اقتصاد، (۲) توزیع عادلانه و مساوی بیت‌المال، (۳) تلاش برای انتخاب کارگزاران اقتصادی پاکدست و نظارت دائمی بر آنان، (۴) نظارت قضایی و مبارزه با مفاسد اقتصادی، (۵) نظارت و تنظیم بازار، (۶) ترویج فرهنگ کار، و (۷) ترویج فرهنگ ساده‌زیستی و عدم اسراف.

طرح مسأله

چنانچه ذکر شد پژوهشهایی که در مورد زیست اقتصادی فرمایشات حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه را مورد واکاوی قرار داده‌اند در حوزه حکومتی و اجتماعی بوده و رویکرد زیست اقتصادی فردی در آنها کمتر مشاهده می‌شود. به همین دلیل بررسی نهج البلاغه به منظور شناخت

زیست اقتصادی فردی علوی ضروری به نظر می‌رسد. این پژوهش سعی دارد با پاسخ‌گویی به سه سوال زیر در راستای رسیدن به این هدف گام بردارد:

۱- از دیدگاه حضرت علی علیه السلام راهکارهای کسب درآمد در زیست اقتصادی فردی چیست و چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟

۲- از دیدگاه ایشان چه هزینه‌هایی در یک زیست اقتصادی فردی جایز است؟

۳- زیست اقتصادی فردی مورد تایید ایشان چه نتایجی را برای انسان به ارمغان خواهد آورد؟

روش کار

در این پژوهش ابتدا با استفاده از ترجمه نهج البلاغه دشتی (۱۳۷۹ ش) خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های مرتبط با موضوعات اقتصادی شناسایی و استخراج گردید. سپس از بین آنها بخش‌هایی که به زیست اقتصادی فردی دلالت داشت انتخاب و مورد واکاوی قرار گرفته و راهکارهای درآمد و هزینه در زیست اقتصادی فردی از لابه لای کلام ایشان شناسای شد. در نهایت با استفاده از منابع و پژوهش‌ها به تجزیه و تحلیل این راهکارها و نتایج حاصل از آنها پرداخت شد.

یافته‌ها

الف) راهکارهای کسب درآمد در زیست اقتصادی فردی:

کسب درآمد و تامین هزینه‌های زندگی در زیست فردی و کل بر دیگران و جامعه نبودن از مسلمات دینی و عقلی است. امیرالمومنین در این رابطه می‌فرماید: " مؤمن باید شبانه روز خود را به سه قسم تقسیم کند، زمانی برای نیایش و عبادت پروردگار، و زمانی برای تأمین هزینه زندگی، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است. خردمند را نشاید جز آن که در پی سه چیز حرکت کند: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام نهادن در راه آخرت، یا به دست آوردن لذت‌های حلال." (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۰). از منظر حضرت در کسب درآمد اولاً انسان باید به روزی و مقدرات خود راضی باشد در این رابطه فرموده‌اند: " ... و هیچ مالی در فقر زدایی، از بین برنده‌تر از رضایت دادن به روزی نیست." (نهج البلاغه حکمت ۳۷۱). و ثانیاً کسب درآمد را از هر راهی مطلوب ندانند. به همین دلیل حضرت علی علیه السلام در فرمایشات خود یا در سیره عملی خود به راهکارهای مطلوب و راهکارهای نامطلوب کسب درآمد در یک زیست اقتصادی اشاره فرموده‌اند که در زیر به پاره‌ای از آنها پرداخته شده است.

۱- کسب درآمد از راه تولید و تجارت مفید: یکی از مهمترین توصیه‌های حضرت علی علیه السلام برای کسب درآمد در حوزه زیست فردی درآمد حاصل از تولید و تجارت مفید است و به همین دلیل به کارگزاران خود دستور می‌دهند که از این افراد حمایت کنند در این راستا ایشان فرموده‌اند: "

سپس سفارش مرا به بازرگانان و صاحبان صنایع پذیر، و آنها را به نیکوکاری سفارش کن، بازرگانانی که در شهر ساکنند، یا آنان که همواره در سیر و کوچ کردن می باشند، و بازرگانانی که با نیروی جسمانی کار می کنند، چرا که آنان منابع اصلی منفعت و پدید آورندگان وسایل زندگی و آسایش، و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دور دست و دشوار می باشند، از بیابانها و دریاها، و دشت ها و کوهستان ها و جاهای سختی که مردم در آن اجتماع نمی کنند، یا برای رفتن به آن جاها شجاعت ندارند." (نهج البلاغه، نامه ۵۳، بندهای ۹۵ و ۹۶). تولید و تجارت مفید نه تنها در زیست فردی اقتصادی منشا کسب درآمد است بلکه باعث می شود که از لحاظ زیست اقتصادی جمعی نیز تحول مثبتی ایجاد شود که در پژوهشهای مختلف بدان اشاره شده است به عنوان مثال آذربایجانی و همکاران (۱۳۹۳ ش، ۲۲) رابطه مثبت بین تولید و تجارت غیر نفتی را در کشورهای عضو کنفرانس اسلامی به اثبات رساندند.

۲- کسب درآمد از راه شراکت و سرمایه گذاری: حضرت علی علیه السلام یکی از راه های کسب درآمد را شراکت و سرمایه گذاری با توانگران برشمرده و در این رابطه می فرماید: "با آن کس که روزی به او روی آورده شراکت کنید، که او توانگری را سزوارتر، و روی آمدن روزگار خوش را شایسته تر است." (نهج البلاغه، حکمت ۲۳۰). شراکت و سرمایه گذاری علاوه بر اینکه موجب بهره مندی سرمایه گذار می شود موجب رشد زیست اقتصادی اجتماعی و کاهش مشکلات اقتصادی سازمانها و شرکتهای و افزایش تولید و ایجاد شغل می شود. "تمام شرکتهای از کوچکترین آنها تا بزرگترینشان نیازمند سرمایه هستند. دسترسی به سرمایه موجب استفاده از فرصت های رشد در شرایط خوب اقتصادی می شود و در مواجهه با شرایط بد اقتصادی امکان بقا و ادامه حیات شرکت را فراهم می کند." (بت شکن و سیف الدینی ۱۳۸۹ ش، ۸۷).

۳- کسب درآمد از مشاغل وابسته به حکومت الهی: مشاغلی چون مشاغل نظامی و امنیتی، کارمندان ادارات دولتی، و مشاغل قضایی از جمله مشاغلی هستند که کسب درآمد از آن مورد تایید حضرت می باشد و ایشان به کارگزاران خود نسبت به حمایت از شاغلین این مشاغل سفارش نموده و فرموده اند: "ای مالک بدان مردم از گروه های گوناگونی می باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد، و هیچ یک از گروه ها از گروه دیگری نیاز نیست. از آن قشرها، لشکریان خدا، و نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه دهندگان، پرداخت کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران، و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان می باشند، که برای هر یک خداوند سهمی مقرر داشته، و مقدار واجب آن را

در قرآن یا سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تعیین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است." (نهج البلاغه نامه ۵۳، بندهای ۴۱ تا ۴۳).

۴- عدم کسب در آمد از راه احتکار: احتکار عبارت است از "حبس کالاهای ضروری عمومی به انتظار گرانی، که هرچند در فقه، دامنه آن به غلات اربعه و روغن خوراکی محصور شده است؛ اما حبس و انبار کردن، احتیاجات ضروری عامه، قصد گرانی، در زمان کمبود کالا، ایجاد تنگی معیشت، از ملاک‌های تحقق آن به حساب می‌آید (ایزدی فرد و علیزاده ۱۳۹۵، ش، ۱۷). در زیست اقتصادی فردی که حضرت علی علیه السلام برای انسانها پایه ریزی فرموده اند احتکار و کسب درآمد از این راه هیچ جایگاهی ندارد و به همین خاطر به کارگزاران خود توصیه اکید برای جلوگیری از آن داشته و فرموده اند: "پس از احتکار کالا جلوگیری کن، که رسول خدا از آن جلوگیری می‌کرد، باید خرید و فروش در جامعه اسلامی، به سادگی و با موازین عدالت انجام گیرد، با نرخ‌هایی که بر فروشنده و خریدار زبانی نرساند." (نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۹۹). احتکار نه تنها در زیست اقتصاد فردی بلکه در زیست اقتصاد اجتماعی نیز آسیب فراوان ایجاد می‌نماید. حضرت در این فرمایش خود نتیجه احتکار را هم برای فروشنده و هم برای خریدار ارزیابی نموده اند. از نظر تاریخی احتکار همواره به عنوان یک عمل مذموم در زندگی اجتماعی انسان‌ها نمودی آشکار داشته و با مرور ایام که جامعه بافت پیچیده‌تری به خود گرفته به ویژه زمانی که موضوع تقسیم کار و آزادی انتخاب مشاغل در جامعه معمول گشته، این پدیده به عنوان یکی از مسائل و مشکلات اجتماعی و مخل نظم اقتصادی و مضر بیش از پیش مورد تنفر همگان واقع شده و جامعه با محترمان به سختی برخورد کرده است (فیض الهی و توسلی زاده ۱۳۹۶، ش، ۹).

۵- عدم کسب درآمد از راه خیانت در امانت و رانت خواری: در زیست اقتصادی فردی از منظر اسلام و انمه اطهار کسب درآمد از راه خیانت در امانت - چه این امانت متعلق به یک فرد باشد یا اینکه به یک ملت تعلق داشته باشد - را بسیار مذموم و قابل برخورد شدید می‌دانند این خیانت می‌تواند به صورت مستقیم صورت بگیرد یا به صورت مستقیم که سوء استفاده از مقام و موقعیت و رانت خواری باشد که همگی آنها با زیست اقتصادی فردی اسلامی مغایرت دارد. حضرت علی علیه السلام در این رابطه ضمن بازخواست یکی از کارگزاران متخلف فرموده اند: "اگر آنچه به من گزارش رسیده، درست باشد، شتر خانه ات، و بند کفش تو، از تو با ارزش تر است، و کسی که همانند تو باشد، نه لیاقت پاسداری از مرزهای کشور را دارد، و نه می‌تواند کاری را به انجام رساند، یا ارزش او بالا رود، یا شریک در امانت باشد یا از خیانتی دور ماند پس چون این نامه به دست تو رسد، نزد من بیا." (نهج البلاغه، نامه ۷۱، بندهای ۲ تا ۴). همچنانکه ملاحظه می‌شود طبق فرمایش

حضرت کسی که از این راه کسب درآمد نماید موجبات بی ارزشی خود را فراهم آورده و به هر گونه خیانتی در حق کشور و هموطنان و هم کیشان خود تن در خواهد داد. مطالعات پژوهشی نیز بر قبح این نوع از کسب درآمد تاکید داشته اند. به عنوان مثال درویش نوری کلاکی و همکاران (۱۴۰۱ ش، ۱۳۰) می نویسند: "رانت خواری دارای انواعی از رانت اطلاعاتی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، آموزشی، قضایی و امنیتی است و به دلیل دسترسی ایجاد کردن برای عده ای و محروم ماندن عده ای دیگر، از مظاهر ظلم و فساد است. در فقه، رانت خواری عملی قبیح و حرام اعلام شده است." آنها نتیجه رانت خواری را اینگونه توصیف می نمایند: "شکوفایی اقتصادی نیازمند کار و تلاش مولد و دوری از روشهایی است که باعث دسترسی عده ای به منافع و محروم ماندن عده ای دیگر شود. از این جهت، رانت باعث نابرابری، ظلم و ستم و همچنین شکل گیری باندهای مافیایی ثروت و قدرت می شود. فقه اسلامی مخالف ثروت اندوزی نامشروع از جمله رانت خواری است."

۶- عدم کسب درآمد از رشوه خواری: اصطلاح رشوه اصطلاحی مانوس است که شخص رشوه دهنده برای انجام مقصود خود هر چند بر خلاف حق باشد مالی را به رشوه گیرنده می دهد و یا خدمتی به او انجام می دهد تا به نفع او اقدام کند (میرحسینی نیری، ۱۳۸۹). امیرالمومنین علیه السلام به شدت با رشوه و رشوه خواری مبارزه کرده و آن را از زیست اقتصادی فردی و اجتماعی خارج نموده اند. ایشان در خطبه ۲۲۴ نهج البلاغه (بند ۳) می فرمایند: "و از این حادثه شگفت آورتر اینکه شب هنگام کسی به دیدار ما آمد و ظرفی سر پوشیده پر از حلوا داشت، معجونی در آن ظرف بود چنان از آن متنفر شدم که گویا آن را با آب دهان مار سمی، یا قی کرده آن مخلوط کردند. به او گفتم: هدیه است یا زکات یا صدقه که این دو بر ما اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم حرام است. گفت: نه، نه زکات است نه صدقه، بلکه هدیه است. گفتم: زنان بچه مرده بر تو بگریند، آیا از راه دین وارد شدی که مرا بفریبی یا عقلت آشفته شده یا جن زده شدی یا هدیان می گویی؟ به خدا سوگند، اگر هفت اقلیم را با آنچه در زیر آسمان هاست به من دهند تا خدا را نافرمانی کنم که پوست جوی را از مورچه ای ناروا بگیرم، چنین نخواهم کرد و همانا این دنیای آلوده شما نزد من از برگ جویده شده ملخ پست تر است." البته جایی که رشوه دهنده برای رسیدن به حق خودش به رشوه دادن اقدام می کند و سبب تضییع حقوق دیگری نشود، این اقدام جایز است. البته مشروط بر اینکه رسیدن به حق، به همان راه منحصر باشد. (میرحسینی نیری ۱۳۹۶). اما در این مورد نیز درآمد رشوه گیرنده حرام است و تصرف مال غیر محسوب می شود (ر. ک. میرحسینی نیری ۱۳۹۶، ص ۷۰۱).

ب) روش های هزینه مال در زیست اقتصادی فردی:

علاوه بر اینکه انسان باید در مورد کسب درآمد در یک زیست اقتصادی فردی مراقب باشد و از هر روشی برای تامین معاش استفاده ننماید، در مورد هزینه و خرج مال تحصیل شده نیز باید مدیریت داشته باشد و آن را به هرگونه نباید خرج کند. حضرت علی علیه السلام در این رابطه می فرماید: "ای فرزند آدم خودت وصی مال خویش باش، امروز به گونه ای عمل کن که دوست داری پس از مرگت عمل کنند." (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۴). این فرمایش نشان می دهد که انسان باید به گونه ای مدیریت مخارج خود را داشته باشد که علاوه بر استفاده از مال خود در این دنیا در سرای دیگر و پس از مرگ نیز بتواند از فواید آن بهره مند شود. البته همچنان که حضرت می فرمایند در همه این موارد میانه روی از ضروریات هزینه مال است به طوری که می فرمایند: "آن که میانه روی کند تهیدست نخواهد شد (نهج البلاغه، حکمت ۴۰). در مصارف شخصی توصیه حضرت فراتر از میانه روی است و ایشان به قناعت سفارش نموده و می فرمایند: "هر مقدار که قناعت کنی کافی است." (نهج البلاغه حکمت ۳۹۵) و در فرمایش دیگری می فرمایند: "... و هیچ گنجی بی نیاز کننده تر از قناعت، نیست." (نهج البلاغه حکمت ۳۷۱). در فرمایشی دیگر می فرمایند: "آدمی را قناعت برای دولتمندی، کافی است. (از امام سؤال شد تفسیر آیه، فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً چیست؟ فرمود) آن زندگی با قناعت است." (نهج البلاغه حکمت ۲۲۹). با توجه به این اصول، راه های هزینه مال در زیست اقتصادی فردی مطابق با فرمایشات حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه به شرح ذیل تبیین می شود:

۱- صدقه دادن: صدقه چیزی است که انسان آن را به قصد قربت (نزدیک شدن به خداوند) از مالش خارج میکند. واژه زکات را برای صدقه واجب و صدقه را برای صدقه های مستحب به کار می برند (راغب اصفهانی ۱۳۷۰ ش، به نقل از واشیان و همکاران ۱۴۰۱ ش، ۱۶۱). یکی از هزینه های که حضرت علی علیه السلام بدان سفارش کرده اند ایثار اقتصادی یا صدقه است. واشیان و همکاران (۱۴۰۱) با بررسی آیات و روایات تاکید دارند که صدقه علاوه بر اینکه راه حلی برای درمان مشکلات اقتصادی جامعه است صدقه دادن بیماریها را درمان می کند و با به تأخیر انداختن زمان مشروط مرگ سبب افزایش عمر بیماران میشود. نمونه عینی بارز این کارکرد ساخته شدن خیریه های بیمارستانی، مددکاری و انجمن های حمایت از بیماران خاص است (ر.ک. واشیان ۱۴۰۱، ص ۱۶۶). حضرت علی علیه السلام در حکمت ۷ ضمن سفارش به پرداخت صدقه به این کارکرد صدقه اشاره کرده و می فرمایند: "صدقه دادن دارویی ثمربخش است، و کردار بندگان در دنیا، فردا در پیش روی آنان جلوه گر است" (نهج البلاغه، حکمت ۷). چنانچه ملاحظه می شود حضرت علی علیه السلام علاوه

بر آن به پاداش آخرتی آن نیز اشاره فرموده اند. همچنین ایشان فرموده اند: " خداوند بندگان مؤمنش را با نماز و زکات و تلاش در روزه داری در روزهایی که واجب شده است، حفظ کرده است، اعضا و جوارحشان آرام، و دیدگان شان خاشع، و جان و روان شان فروتن، و دل‌هایشان متواضع باشد، کبر و خودپسندی از آنان رخت بریندد، چرا که پرداخت زکات، برای مصرف شدن میوه جات زمین و غیر آن، در جهت نیازمندیهای فقرا و مستمندان است" (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲، بند ۷۰). از طرف دیگر ایشان صدقه ندادن را موجب نارضایتی خداوند متعال از انسان و گرفتن نعمت مال از او دانسته و می فرمایند: " خدا را بندگان است که برای سود رساندن به دیگران، نعمت های خاصی به آنان بخشیده، تا آنگاه که دست بخشنده دارند نعمت ها را در دستشان باقی می گذارد، و هر گاه از بخشش دریغ کنند، نعمت ها را از دستشان گرفته و به دست دیگران خواهد داد." (نهج البلاغه، حکمت ۴۲۵). حفظ ایمان و حفظ مال از فواید صدقه و زکات از منظر مبارک امیرالمومنین است در این راستا فرموده اند: "ایمان خود را با صدقه دادن، و اموالتان را با زکات دادن نگاه دارید، و امواج بلا را با دعا از خود برانید." (نهج البلاغه، حکمت ۱۴۶).

۲- وقف مال: یکی از راه های پسندیده در هزینه زیست اقتصاد فردی از نظر علی علیه السلام را می توان وقف مال دانست. وقف عبارت از این است که انسان تمام یا قسمتی از اصل ثروت منقول یا غیرمنقول خود را طبق شرایط خاصی از فروش و توارث و ... منع کند و جاودان نماید، اما بهره و درآمد آن ثروت را در راه خدا (خدمت به خلق خدا، شخص یا اشخاص معلوم، یا عموم مردم، دانشگاه، بیمارستان، مدرسه و ...) هزینه نماید (هزار جریبی و ایرانمنش، ۱۳۹۴، ش: ۲). حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۴ (بند ۵) نهج البلاغه که به وصیت نامه ایشان معروف است به وقف اموالشان اشاره کرده، فرموده اند: " و با کسی که این اموال در دست اوست شرط می کنم که اصل مال را حفظ کرده تنها از میوه و درآمدش بخورند و انفاق کنند، و هرگز نهال های درخت خرما را نفروشند، تا همه ی این سرزمین یک پارچه به گونه ای زیر درختان خرما قرارگیرد که راه یافتن در آن دشوار باشد." وقف سنت حسنه ای است که فقر زدایی کرده، فاصله طبقاتی را کاهش میدهد و عدالت اجتماعی را در پی دارد (هزار جریبی و ایرانمنش ۱۳۹۴، ش: ۱۸). حضرت علی علیه السلام مهمترین نتیجه این نوع هزینه نمودن در زیست فردی را فراهم نمودن توشه آخرت دانسته و می فرمایند: " این دستوری است که بنده خدا علی بن ابیطالب، امیر مؤمنان، نسبت به اموال شخصی خود، برای خشنودی خدا، داده است، تا خداوند با آن به بهشتش در آورد، و آسوده اش گرداند." (نهج البلاغه، نامه ۲۴، بند ۱).

۳- پرداخت مالیات: وصول مالیات از طرف دولت و پرداخت مالیات از طرف مودیان صرفاً یک همکاری و همبازی است تا هزینه های عمومی و نیازمندی های اجتماعی تامین شود (شهسواری و سرچمی، ۱۳۹۹ ش). عموماً افراد در پرداخت مالیات کراهت داشته و یا از پرداخت آن به لطایف الحیل سر باز می زنند در حالیکه از نگاه حضرت علی علیه السلام در یک زیست اقتصادی فردی پرداخت مالیات یکی از راه های صحیح هزینه مال است و برای ایجاد انگیزه پرداخت مالیات در مردم به کارگزاران خود توصیه های موکدی نموده اند ایشان می فرمایند: "مالیات و بیت المال را به گونه ای واریسی کن که صلاح مالیات دهندگان باشد، زیرا بهبودی مالیات و مالیات دهندگان، عامل اصلاح امور دیگر اقشار جامعه می باشد، و تا امور مالیات دهندگان اصلاح نشود کار دیگران نیز سامان نخواهد گرفت زیرا همه مردم نان خور مالیات و مالیات دهندگانند. باید تلاش تو در آبادانی زمین بیشتر از جمع آوری خراج باشد که خراج جز با آبادانی فراهم نمی گردد." (نهج البلاغه، نامه ۵۳، بندهای ۷۹ و ۸۰).

نتیجه

اکنون با توجه به تجزیه و تحلیل مباحث فوق می توان به سوالات تحقیق پاسخ داد. سوال اول این بود که برای داشتن یک زیست اقتصادی فردی مطابق با فرمایشات حضرت علی علیه السلام چه درآمدی مطلوبست و این درآمد باید چه ویژگیهایی داشته باشد؟ مطابق با یافته های این پژوهش می توان پاسخ داد آنچه که مهم به نظر می رسد کسب درآمد حلال از منظر ایشان چه از راه مشاغل آزاد مثل تولید و تجارت چه از راه مشاغل دولتی در انواع آن و چه از راه سرمایه گذاری مطلوب است. اما شروطی برای آن مترتب است در تجارت اول تجارتمی مطلوب است که با آن باری از دوش خریدار برداشته می شود بنابر این دلالتی و سوداگری که باعث افزایش قیمت و خراج شدن بازار از توازن می باشد مطلوب نیست و نیز در این راستا نباید درآمد از راه احتکار و افزایش کاذب قیمت بدست آید همچنین رانت خواری و خیانت نیز موجب می شود که درآمد این مشاغل نامطلوب باشد. درآمد حاصل از تولید نیز نباید با رشوه، احتکار و رانت خواری توأم شود. پرهیز از این موارد در مشاغل دولتی با شدت بیشتری مورد تاکید است و برخورد حضرت با کارگزاران خائن و رانت خوار برخوردی سخت و عبرت آموز بوده است. سوال دوم این بود که از دیدگاه ایشان چه هزینه هایی در یک زیست اقتصادی فردی جایز است؟ یافته های این تحقیق حاکی از این است که در امر هزینه های جاری و روزمره رعایت میانه روی و قناعت دو ویژگی است که اینگونه هزینه ها را مطلوب یک زیست اقتصادی فردی می نماید. از طرف دیگر یک انسان مسلمان علاوه بر هزینه های جاری باید برای ایجاد عدالت اجتماعی از یک طرف و جمع آوری توشه آخرت از طرف دیگر هزینه های

دیگری مانند صدقه مستحب و واجب (خمس و زکات)، مالیات و اموال وقفی را در مدیریت هزینه های خود بگنجانند. سوال سوم این تحقیق آن بود که زیست اقتصادی فردی علوی چه نتایجی را برای انسان به ارمغان خواهد آورد؟ یافته های این تحقیق نشان می دهد که نتیجه اجرای منویات حضرت در بحث درآمد در زیست اقتصادی فردی باید با توحید و فرهنگ توحیدی عجین شود ایشان در خطبه ۲۲۵ نهج البلاغه (بندهای ۱ و ۲) به این نکته اشاره داشته و می فرمایند: "خدایا آبرویم را با بی نیازی نگهدار، و با تنگدستی شخصیت مرا لکه دار مفرما، که از روزی خواران تو روزی خواهیم، و از بدکاران عفو و بخشش طلبم مرا در ستودن آن کس که به من عطایی فرمود موفق فرما، و در نکوهش آن کس که از من دریغ داشت آزمایش فرما، در صورتی که در پشت پرده، اختیار هر بخشش و دریغی در دست تو است و تو بر همه چیز توانایی." از طرف دیگر چنین منشهایی در کسب درآمد باعث می شود که محیط کسب و کار سالم مانده و عدالت اجتماعی برقرار شود و بر گلوگاه های فساد اقتصادی خود مدیریتی فردی و اجتماعی اعمال شود. همچنین یافته های این تحقیق نشان می دهد که انجام درست هزینه ها مطابق با فرمایشات امیرالمومنین اولاً باعث می شود تا فرد دچار فقر نشده و عزت نفس خود را حفظ نماید از طرف دیگر با صرف هزینه هایی مانند پرداخت مالیات، صدقات مستحب و واجب نقش خود را به عنوان یک شهروند مسئولیت پذیر به خوبی در جامعه ایفا نموده در حل مشکلات جامعه موثر باشد از طرف دیگر انسان در دنیا از آرامش درونی و اجتماعی بهره مند شده و در آخرت نیز امید به بهشت الهی داشته و یاد مرگ او را محزون نسازد.

منابع

۱. آذربایجانی، کریم؛ طیبی سید کمیل؛ شریف زاده، مهدی (۱۳۹۳ش)، "تحلیل تجربی اثر بهره وری عوامل تولید بر توسعه صادرات غیرنفتی (مطالعه موردی: کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی)"، *مجله اقتصادی*، شماره های ۳ و ۴.
۲. اصغری، محمود (۱۳۸۱ش)، "مدیریت اقتصادی امام علی (علیه السلام) تحقق بخش عدالت اجتماعی"، *فصلنامه پژوهش های اجتماعی اسلامی*، شماره ۳۲ و ۳۳.
۳. یزدی فرد، علی اکبر؛ عزیززاده، امیرمحمد (۱۳۹۵ش)، "بررسی فقهی و حقوقی احتکار در تجارت الکترونیک"، *فقه و مبانی حقوق اسلامی*، سال چهل و نهم، شماره ۱.
۴. بت شکن، محمد هاشم؛ سیف الدینی، جلال (۱۳۸۹ش)، "کسب و کارها و منابع تأمین مالی متناسب با آنها"، *مجله اقتصادی*، شماره های ۹ و ۱۰.
۵. درویش نوری کلارکی، نسرین، عارف نیا، طیبه؛ سلیمی، طاهره (۱۴۰۱ش)، "تأثیر رانت خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی"، *فصلنامه مطالعات فقه اسلامی*، دوره چهارم، شماره ۲.

۶. دشتی محمد، (۱۳۷۹ش)، *ترجمه نهج البلاغه*؛ قم، موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین.
۷. شهسواری پور، سامان؛ سرجمی، محمد (۱۳۹۹ش)، "اهمیت و نقش مالیات"، *چهارمین کنفرانس ملی پژوهش در حسابداری و مدیریت*، تهران.
۸. صفاری محمدآبادی، علی؛ قلمکاریان، سیدمحمد (۱۳۹۹ش)، "بررسی عرصه ی سیاست گذاری اقتصادی از منظر امام علی(ع) در نهج البلاغه"، *ششمین کنفرانس بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی*، تفریس، گرجستان.
۹. عالی پور، صدیقه؛ کریمی نیا، محمدمهدی؛ انصاری مقدم، مجتبی (۱۴۰۰ش)، "سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) در الگوی تولید و مصرف مدبرانه"، *پژوهش و مطالعات علوم اسلامی*، سال سوم، شماره ۲۹.
۱۰. علم الهدی، سید سجاد (۱۳۹۵ش)، "روش شناسی اقتصاد اسلامی براساس عملکرد اقتصادی امام علی (ع)"، *پژوهش نامه علوی*، سال هفتم، شماره دوم.
۱۱. فرجی، یوسف؛ علی پور، روناک (۱۳۹۶ش)، "تربیت اقتصادی از دیدگاه امام علی (ع)"، *کنفرانس ملی پژوهش های نوین ایران و جهان در روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی*، شیراز، دانشگاه شیراز.
۱۲. فیض الهی، فرهاد؛ توسلی زاده، توران (۱۳۹۶ش)، *بررسی عملکرد سازمان تعزیرات حکومتی در برخورد با جرایم گران فروشی، کم فروشی و احتکار*، تهران، انتشارات قانون یار.
۱۳. محمدیان، اکرم، (۱۳۹۱ش). *دیدگاه های اقتصادی امام علی(ع) در نهج البلاغه*، پایان نامه کارشناسی ارشد؛ دانشکده علوم انسانی، یزد، دانشگاه یزد
۱۴. معتمد لنگرودی، فاطمه؛ پرویش، محسن (۱۳۹۸ش)، "بررسی شاخصه های اقتصاد سالم و آرمانی در سیره علوی با تأکید بر نامه پنجاه و سوم نهج البلاغه"، *نشریه بصیرت و تربیت اسلامی*، دوره: ۱۶، شماره ۴۸.
۱۵. مولایی؛ محمد (۱۳۹۲ش)، "آشنایی با اندیشه های اقتصادی امام علی(ع) در نهج البلاغه"، *پژوهشنامه نهج البلاغه*، شماره ۴.
۱۶. میر حسینی نیری، سید احمد (۱۳۸۹ش)، "تحقیقی در رشوه و حکم فقهی آن"، *پژوهش های فقهی*، سال ششم، شماره ۲.
۱۷. میر حسینی نیری، سید احمد (۱۳۹۶ش)، "حکم استیفای حق از راه پرداخت رشوه"، *پژوهش های فقهی*، سال ۱۳، شماره ۳.

۱۸. واشیان، عباس علی؛ مهدوی، رؤیا؛ فارابی، اعظم؛ طلوعی خشکجباری، زهرا (۱۴۰۱ش)، "ارتباط بین صدقه‌دادن و درمان بیماری و افزایش عمر"، *مجله پژوهش در دین و سلامت*، دوره ۸، شماره ۴.

۱۹. هزارجریبی، جعفر؛ ایرانمنش، محمدعلی (۱۳۹۴ش)، "وقف، دیدگاهها و راهکارهای ارتقا"، *دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری*، کوالالمپور، مالزی.

۲۰. یوسفی علی (۱۳۸۹ش)، "سیره اقتصادی امام علی (ع)"، *فصلنامه مطالعات تفسیری*، سال اول، شماره ۳.